

which is the modern Ukrainian society) of society and optimization of its actual sociopolitical practice.

Keywords: myth, political mythology, positive political mythology, sociopolitical practice, political activity, optimization of social life, political societal psyche, effectiveness of positive political mythology.

УДК 328.123

В. В. БУСЛЕНКО

ФОРМУВАННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В 1990-Х РОКАХ: ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ, ПОТЕНЦІАЛ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВПЛИВУ НА УРЯД

Розглянуто політичні умови діяльності парламентської опозиції в Чеській Республіці у контексті формування партійної системи країни. Здійснено аналіз характеру взаємодії в трикутнику «парламентська опозиція — парламентська більшість — уряд». Акцентовано увагу на інституційних аспектах впливу парламентської опозиції на уряд. Пояснено причини їх кооперативної взаємодії в умовах функціонування урядів меншості.

Ключові слова: парламентська опозиція, уряд, влада, політична партія.

Бусленко В. В. Формирование парламентской оппозиции в Чешской Республике в 1990-х годах: институциональные факторы, потенциал и эффективность воздействия на правительство

Рассмотрены политические условия деятельности парламентской оппозиции в Чешской Республике в контексте формирования партийной системы страны. Осуществлен анализ характера взаимодействия в треугольнике «парламентская оппозиция — парламентское большинство — правительство». Акцентировано внимание на институциональных аспектах влияния парламентской оппозиции на правительство. Объяснены причины их кооперативного взаимодействия в условиях функционирования правительств меньшинства.

Ключевые слова: парламентская оппозиция, правительство, власть, политическая партия.

© БУСЛЕНКО Василь Володимирович — кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Buslenko Vasył. Formation of the parliamentary opposition in the Czech Republic in the 1990s of XX: institutional factors, potential and effectiveness of influence on the government

The political conditions of activity of the parliamentary opposition in the Czech Republic in the context of formation of the party system of the country are considered. It is carried out the analysis of the nature of interaction in the triangle «parliamentary opposition — parliamentary majority — government». Attention is paid to the institutional aspects of influence of the parliamentary opposition on the government. The reasons for their co-operative interaction in the conditions of functioning of minority governments are explained.

Keywords: *parliamentary opposition, government, cabinet, political party.*

Динаміка демократичних трансформацій на постсоціалістичному просторі у значній мірі залежала від рівня змагальності та конкуренції серед провладних та опозиційних політичних партій. При цьому у кожній з країн склалося різне співвідношення політичних сил, встановилися свої правила «політичної гри», сформувалося специфічне інституційне середовище для діяльності парламентської опозиції. Однією з них є Чеська республіка. Перші демократичні вибори, які відбулися ще в тодішній Чехословаччині привели до влади постопозицію, а комуністи, як аутсайтери, зайняли нішу парламентської опозиції. Парламентська більшість через формування уряду набувала владних ознак та спільно реалізувала узгоджену урядову політику. Проте, така класична для країн усталеної демократії схема, в складних умовах становлення нових демократичних інституцій мала свої особливості. Тому актуальності набувають дослідження, спрямовані на виявлення характеру взаємодії в трикутнику «парламентська опозиція — парламентська більшість — уряд» в контексті протікання суспільно-політичних процесів в Чеській Республіці.

Проблематика взаємовідносин парламентської більшості та опозиції частково стала предметом наукових розвідок в основному чеських вчених. Зокрема, З. Мансфелдова та П. Гуасті¹ на основі аналізу емпіричних матеріалів виявили специфіку формування провладної більшості та парламентської опозиції. Процесам перегрупування партійних сил в парламенті присвятили свої праці В. Хлоушек та Й. Шедо². Специфіку взаємовідносин між

урядом та парламентом в розрізі дихотомії «влада-опозиція» дотично розглянуто в роботах Л. Лінека³ та С. Баліка⁴.

Для глибшого розуміння проблематики важливими стали наукові доробки А. Агх⁵, П. Копецького, М. Спірової⁶, Дж. Сміта⁷. В них обґрунтовано теоретико-методологічні підходи до розуміння функціональних аспектів діяльності парламентської опозиції в посткомуністичних демократіях.

На думку А. Агх, перший етап демократичних трансформацій є стадією парламентаризації. При цьому парламенти Центральної та Східної Європи в цей період були «урядуючими парламентами» (*governing parliaments*). Їх помітна домінуюча роль у політиці навіть призвела до певної «надпарламентаризації»⁸. У випадку Чехії маємо бікамеральний парламент, який складається з Палати депутатів та Сенату. З огляду на те, що Палата депутатів відіграє вирішальну роль у системі парламентаризму і є в інституційному плані найвпливовішим виборним органом, то з цієї причини лише партії з представництвом у Палаті депутатів можна вважати більш політично значимими, у порівнянні з партіями, представленими в Сенаті. Взагалі, чеська політична система класифікується за типологією Дж. Сарторі як «партійно контрольований парламентаризм, в якому контроль виконавчої влади належить парламенту; політична система заснована на конкурентній боротьбі внутрішньо дисциплінованих та стабільних політичних партій»⁹.

Стабільність політичної системи, як і урядова стабільність, значною мірою залежала від потенціалу та інституційних ресурсів парламентської опозиції та характеру її взаємодії з провладною більшістю та урядом. Процес поділу парламенту на провладну більшість та опозиційну меншість є лише однією змінною для аналізу моделей взаємовідносин і буде недостатньо повним без вивчення особливостей формування партійної системи країни в контексті базових розмежувань в суспільстві. Становлення партій на початку 90-их рр. в тодішній Чехословаччині, як і в інших країнах Східної і Центральної Європи, відбувалося після падіння комуністичного режиму. Основною політичною організацією в Чехії на той час залишався Громадянський форум (далі ГФ). Він став своєрідною «парасолькою» для опозиційних до комуністичного режиму гро-

мадських організацій та новостворених політичних партій, метою яких стала демократизація і перебудова суспільства.

Після т.зв. «оксамитової революції» 1989 р. відбулося швидке становлення партійної системи країни. Частина партій утворилася в результаті розпаду в лютому 1991 р. ГФ. Однією з них стала Громадянська демократична партія (ГДП), котра успадкувала значні фінансові та кадрові ресурси організації. Вона створена за зразком Британської консервативної партії як право-ліберальна консервативна партія. У той же час, як самостійний політичний суб'єкт почав діяльність Громадянський демократичний альянс (ГДА), який до того часу діяв як колективний член ГФ.

Особливістю партійного будівництва стало відновлення т. зв. «історичних» партій. Йдеться, насамперед, про Чеську соціал-демократичну партію (ЧСДП), яка активно діяла в міжвоєнний період. З її появою на лівоцентристському фланзі політичного спектру з'явився реальний конкурент Комуністичній партії Чехословаччини (КПЧ) та її наступнику — Комуністичній партії Чехії та Моравії (КПЧМ).

На той час в Чехії продовжували активно діяти КПЧМ і Християнсько-демократичний союз — Чехословацька народна партія (ХДС—ЧНП). Вони активно використовували наявний організаційний ресурс та електоральну базу. Це дозволило їм з 1990 р. постійно підтверджувати статус парламентських партій. КПЧМ є лівою партією, яка відноситься до малореформованої комуністичної партії. Через неформальну, але узгоджену домовленість між партіями, її фактично виключили з числа потенційних союзників як під час виборів, так і в період формування провладних коаліцій. ХДС—ЧНП, відповідно, позиціонує себе в середній ліво-правій ідеологічній шкалі зі зміщенням вправо.

Після перших демократичних виборів червня 1990 р. поділ на провладні та опозиційні сили відбувався навколо конкуруючих ГФ та КПЧ. Під час парламентських виборів, в яких взяло участь більше 95% виборців, ГФ виграв з перевагою в майже в половину голосів. Програш на виборах КПЧ свідчив про істотне розходження серед провладних та опозиційних політичних сил в підходах щодо напрямів та темпів трансформації країни.

Виборча кампанія 1992 р. чіткіше зафіксувала встановлене співвідношення між політичними силами Чехії та продемонструвала підвищену партійну поляризацію через соціально-економічні розмежування. Як результат, в Палаті депутатів відбулася диференціація політичних сил на ліві та праві, яка лягла в основу розмежування на провладні та опозиційні табори. До правих партій відносились ГДА, ГДП, Християнсько-демократична партія (ХДП), ХДС—ЧНП, до центристських — Рух за самоврядну демократію — Асоціація Моравії та Сілезії (РСД—АМС), Ліберальний соціальний союз (ЛСС), до лівих — ЧСДП, КПЧМ)¹⁰. Даний процес супроводжувалося поступовою консолідацією впливових політичних суб'єктів — ГДА і ЧСДП.

Перший уряд Чехії утворився після виборів 1992 р., які відбувалися ще в Чехословаччині. Його очолив В. Клаус. То був уряд з мінімально (виграшною) коаліцією, що мала чисельну перевагу лише в п'ять голосів. Створення подібного типу коаліцій викликане тим, що жодна партія не мала більшості в нижній палаті, тоді висувається мета створити переможну коаліцію політичних партій, яка досягне бажаної більшості. Проте навіть така незначна перевага дозволяла уряду почуватися досить комфортно. Він залишався ідеологічно однорідним і складався з правочентристських партій ГДП, ХДС—ЧНП, ГДА та ХДП.

Для чеського парламенту першої каденції (1992—1996 рр.) характерні постійні процеси дезінтеграції та перегрупування. Загалом, до 1996 р. відбулося 73 переходів депутатів. Зміни в партійному членстві впродовж цього терміну охоплювали чотири партії: РСД—АМС мав 264% мобільності, ЛСУ 175%, Асоціація республіки — Республіканська партія Чехословаччини (АР—РПЧ) 129%, та КПЧМ 43%¹¹. Проте, навіть і в таких умовах урядова коаліція виявилась більш стійкішою, ніж опозиція. Лише один депутат з парламентської коаліції перейшов в опозиційний табір. В той же час дев'ять представників опозиції у парламенті приєдналися до урядової коаліції. Чисельність депутатів, що увійшли до складу правлячої коаліції, до кінця каденції парламенту зросла з 105 до 112. Згуртованість проурядової коаліції можна пояснити тим, що кабінет В. Клауса став першим, який

здійснював свою діяльність на підставі письмової угоди про політичні цілі, розподіл портфелів і основні правила взаємодії, що виявилось важливою точкою відліку в усіх подальших коаліційних переговорах¹². Кабінети, утворені з 1992 р. слідували цій практиці без винятку.

Парламентська опозиція залишалася в той час на стадії формування і була досить ідеологічно фрагментованою та організаційно дезінтегрованою. Вона складалась з одного боку, з лівоцентристських та центристських партій, з іншого — з лівої КПЧМ. До групи неурядових некомуністичних партій увійшли РСД–АМС, ЛСС, ЧСДП і АР–РПЧ. Кожна з них на виборах до Чеської народної ради в 1992 р. отримала близько шести відсотків голосів. Тому депутати від цих партій залишались важливими гравцями в процесі переформатування партійних груп як в провладному, так і опозиційному таборах. Коливання членства в парламентських клубах депутатами від цих партій відбувалося в основному з причини зміни рівня електоральної підтримки партії через внутрішні розколи. Скажімо, партії ЛСС та РСД–АМС в результаті внутрішньопартійних суперечок втрачали таку підтримку. Це негативно позначалося на стабільності парламентської опозиції, центр якої поступово зміщувався до ЧСДП. Залишаючись партією кадрового типу, їй вдалося розбудувати розгалужену організаційну структуру, яка включала в себе місцевий, районний, регіональний та національний рівні.

В умовах внутрішньої роздробленості опозиції, низької партійної дисципліни, перманентного переформатування партійних груп та високого рівня мобільності серед депутатів, складно здійснювати контролюючу функцію по відношенню до уряду. Одним з ефективних методів впливу опозиції став вотум недовіри. Згідно з Конституцією Чеської республіки він не був конструктивним. Відповідно, щоб відправити уряд у відставку для опозиції не потрібно обов'язково затверджувати правонаступника Прем'єр-міністра. Це мінімізувало потенційні ризики і в той же час давало максимальний ефект для чергової виборчої кампанії. Проте, в парламенті першої каденції слабкість та низька координація дій опозиції перешкоджали ініціюванню такої процедури.

Роздробленість парламентської опозиції не дозволяла максимально ефективно використати й інший важіль впливу на законодавчий процес — роботу у комітетах. Комітети, як правило, відображають склад нижньої палати. Вони поділені за принципом уряд — проти опозиції. В силу того, що розподіл місць в них відбувався пропорційно, то проурядові партії, в силу свої чисельної переваги і згуртованості, могли більш ефективніше реалізувати це право, маючи більшість в кожному з комітетів. Згідно з логікою відповідального парламентського уряду та його продукту — суворо дисциплінованих партій, можна очікувати, що члени комітетів, які належать до правлячої партії... підтримають урядові законопроекти¹³.

З другої половини 90-х років міжпартійна конкуренція продовжувала розгортатися за класичною схемою «ліві-праві». Це яскраво продемонстрували парламентські вибори 1996 р. Характерно, що вони проходили в умовах стабілізації партійної системи. Так, після виборів 1992 р. кількість партій у парламенті збільшилася у порівнянні з попереднім періодом з чотирьох до дев'яти. Після виборів 1996 року число партій у палаті знизилося до шести, і за винятком Союзу свободи (СС), пізніше перейменованої в Союз свободи-Демократичний союз, не з'явилася жодна нова партія. При цьому парламентські партії стабілізувалися як за розмірами, так і за складом. Трансфер між парламентськими партійними групами, їх розпуск та створення нових були в Чеській Республіці в першій половині 1990-их років надзвичайно високими в порівнянні з іншими країнами Центральної та Східної Європи. Однак, після виборів 1996 і 1998 рр. в країні спостерігалася швидка стабілізація даних процесів.

Партійна композиція уряду після виборів 1996 р. у другому кабінеті В. Клауса фактично не змінилася. Лише ХДП злився з ГДП. Однак вибори завершилися тупиком: разом партії колишньої урядової коаліції виграли 99 місць з 200, а партії без коаліційного потенціалу (КПЧМ, АР—РПЧ) здобули 40 місць¹⁴. Тому це був уряд меншості, який користувався підтримкою лише 49,5% депутатів. В таких умовах В. Клаус був змушений переглянути взаємовідносини з опозиційними групами. Праві не виграли біль-

шість в палаті депутатів, і керувалися лише толерантністю до ЧСДП. Соціал-демократи фактично зайняли нішу лояльної опозиції без шансів сформувати нову парламентську більшість так як інші опозиційні партії — комуністи та популістські республіканці виступали проти існуючої політичної системи і не мали ніякого потенціалу, як партнера по коаліції.

Ефективність другого уряду В. Клауса була значно меншою, ніж у його попередника. Причиною став не лише його статус, але й зростаючі відмінності між партнерами по коаліції, які іноді поводитися в парламенті як партії, незалежні від уряду. Така суперечлива поведінка залишається особливістю чеської парламентсько-урядової коаліційної культури.

З падінням уряду В. Клауса сформувався напівбюрократичний кабінет Й. Тошовського, а чеські політичні партії почали готуватися до позачергових виборів. Незважаючи на підтримку партій у парламенті, кабінет був створений з розумінням того, що мають бути проведені позачергові вибори, залишався тимчасовим і мав лише обмежений мандат. Незважаючи на це, він мав популярність серед громадськості, у порівнянні з «політичними» кабінетами. Поясненням цього є загальне неприйняття серед населенням політичних партій, що стало постійним чинником політичної соціалізації, починаючи з листопада 1989 р.¹⁵

Ще складніша ситуація виникла після дострокових парламентських виборів 1998 р. ЧСДП, яка здобула 37% голосів підтримки, утворила однопартійний уряд меншості на чолі з М. Земаном (1998–2002). Тоді між провладною ЧСДП та опозиційною ГДП прийнято креативне рішення у вигляді так званої «опозиційної угоди» (офіційно «Угоди про створення стабільного політичного середовища»). В документі визначались правила толерантних взаємовідносин між двома політичними партіями та підтримку соціал-демократів в парламенті з боку ГДП.

Угода принципово вплинула на формат міжпартійного змагання в 1998–2002 рр. До сенаторських виборів у листопаді 1998 р. менші партії — Союз свободи (СС), яка відкололася від ГДП наприкінці 1997 р. / на початку 1998 р. разом з ХДС—ЧНП та позапарламентськими ГДА та Демократичним союзом утворили

так звану «коаліцію чотирьох» (*Quad coalition*), яка різко протиставила себе як з ЧСДП, так і з ГДП.

Таким чином, в Чеській республіці в 90-і роки в умовах стабілізації партійної системи поляризованого плюралізму в Палаті депутатів простежувалась тенденція до створення двох конкуруючих коаліцій — лівоцентристської та правоцентристської за постійної підтримки провладної більшості зі сторони центристської партії. Саме поділ на «ліві — праві» став в основу розмежувань на рівні «влада-опозиція».

Взаємовідносини між урядом та парламентською опозицією у значній мірі залежали від типу уряду, партійної дисципліни, рівня співвідношення політичних сил. Практика «чергування» при владі ЧССД та ГДА дозволили апробувати певні інституційні «правила» політичної гри в діапазоні від конфронтації, зі спробами опозиції скористатися правом вотуму недовіри, до «виваженої співпраці» у вигляді опозиційної угоди при функціонуванні технократичного уряду. Специфікою формування парламентської опозиції є її роз'єднаність в силу того, що КПЧМ не міг стати потенційним коаліційним партнером як для лівоцентристської ЧССД так і для правоцентристської ГДА.

1. *Mansfeldova Z, Guasti P.* Parliamentary Opposition in the Czech Republic. URL: <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/69c98acc-1ff0-4016-8e7d-89d6dc284028.pdf> (Last accessed: 15.02.2018).
2. *Hloušek V., Šedo J.* Political parties and party system in the Czech Republic after 1989. URL: http://ispo.fss.muni.cz/uploads/2download/Working_papers/ispo_wp_2007_10.pdf (Last accessed: 10.02.2018).
3. *Linek L., Mansfeldová Z.* The Parliament of the Czech Republic, 1993–2004. *Journal of Legislative Studies*. 2007. Vol. 13. No. 1. P. 12–37.
4. *Balik S., Hloušek V, Holzer J.* The Political System in the Czech Republic. *Political Systems of Visegrad Group Countries* / Ed. W. Gizicki. Trnava–Lublin: University of Ss Cyril and Methodius in Trnava, 2012. P. 13–41.
5. *Agh A.* The experiences of the first democratic parliaments // *East Central Europe. Communist and Post-Communist Studies*. 1995. Vol. 28. N 2. P. 203–214.
6. *Kopecky P., M. Spirova.* Parliamentary Opposition in Post-Communist Democracies: Power of the Powerless // *Journal of Legislative Studies*. 2008. vol. 14. No. 1/2. P. 133–159.
7. *Сміт Дж.* Роль законодавчої влади в ліберально-демократичних суспільствах / пер. з англ. Р. Ткачука, гол. ред. Дж. Перлін. Харків: Центр освітніх ініціатив, 2001. 104 с.
8. *Ágh A.* Op. labor. P. 203.
9. *Hloušek V., Šedo J.* Op. labor.
10. *Balik S., Hloušek V, Holzer J.* Op. labor. P. 34.
11. *Linek L., Mansfeldová Z.* Op.

labor. P. 15. **12.** *Kopecky P., M. Spirova.* Op. labor. P. 143. **13.** *Сміт Дж.* Цит. праця. С. 41. **14.** *Mansfeldova Z, Guasti P.* Op. labor. P. 6. **15.** *Balik S., Hloušek V, Holzer J.* Op. labor. P. 22.

***Buslenko Vasył.* Formation of the parliamentary opposition in the Czech Republic in the 1990s of XX: institutional factors, potential and effectiveness of influence on the government**

The political conditions of activity of the parliamentary opposition in the Czech Republic in the context of formation of the party system of the country are considered. It is carried out the analysis of the nature of interaction in the triangle «parliamentary opposition — parliamentary majority — government». Attention is paid to the institutional aspects of influence of the parliamentary opposition on the government. The reasons for their co-operative interaction in the conditions of functioning of minority governments are explained.

Stability of the political system, as well as government stability, largely depended on the potential and institutional capacity of the parliamentary opposition and the nature of its interaction with the pro-government majority. The election campaign of 1992 more clearly documented the correlation between the political forces of the Czech Republic and demonstrated increased party polarization through socio-economic delineation. These differences have long determined the division of parties into the left and right camps. This process was accompanied by the gradual consolidation of the most important political subjects — ODA i ČSSD.

The Czech parliament of the first cadence (1992–1996) is characterized by constant processes of disintegration and regrouping. The parliamentary opposition remained at that time in the stage of formation and was rather ideologically fragmented and organizationally disintegrated. In conditions of internal fragmentation of the opposition, low party discipline, permanent reformatting of party groups and high level of mobility among deputies, it was difficult to perform control over the government.

In the Czech Republic in the 1990s, in the conditions of the gradual stabilization of the party system of polarized pluralism in the House of Representatives, it was observed the tendency towards creation of two competing coalitions — the center-left and center-right, with the constant support of the pro-government majority on the part of the centrist party. The division of the «left-right» became the basis of the delimitation at the level of «power-opposition».

The relationship between the government and the parliamentary opposition depended mainly on the type of government, party discipline, the level of political forces. The practice of «alternating» in the power of ČSSD and ODA allowed to test certain institutional «rules» of the political game in the range from confrontation (with the opposition's attempts to exercise the right to vote of no confidence), to «balanced cooperation» (in the form of an opposition agreement in the functioning of a technocratic government).

The specificity of formation of the parliamentary opposition is its disunity, because KSCM could not become a potential coalition partner for both the center-left ČSSD and for the center-right ODA.

Starting from the second half of the 90s inter-party competition continued to unfold in the classic scheme «left-right». This was clearly demonstrated by the 1996 parliamentary elections.

Keywords: parliamentary opposition, government, cabinet, political party.

УДК 327.39(477)

В. М. БОКОЧ

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Здійснюється порівняльний аналіз правових актів ПАРЄ і законодавства України про свободу совісті та релігії, виявляються їх спільні і відмінні риси. Показується, що впровадження Україною рекомендацій ПАРЄ у національне законодавство та правозастосовну практику наближає її до європейських стандартів у сфері забезпечення права на свободу совісті та релігії.

Ключові слова: євроінтеграція, правові акти ПАРЄ, релігія, свобода совісті та релігії, державно-церковні відносини, міжконфесійні відносини.

Бокоч В. М. Религиозный фактор в европейской интеграции Украины

Осуществляется сравнительный анализ правовых актов ПАСЕ и законодательства Украины о свободе совести и религии, определяются их общие и отличительные черты. Показывается, что внедрение Украиной рекомендаций ПАСЕ в национальное законодательство и правоприменительную практику приближает ее к европейским стандартам в сфере обеспечения права на свободу совести и религии.

Ключевые слова: евроинтеграция, правовые акты ПАРЄ, релігія, свобода совісті и религии, государственно-церковные отношения, межконфессиональные отношения.

Bokoch Viktoriya. Religious factor in the European integration of Ukraine

A comparative analysis of the legal acts of the PACE and Ukrainian legislation on freedom of conscience and religion is carried out, their common and distinctive features

© БОКОЧ Вікторія Михайлівна — кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної політики Ужгородського національного університету